

DE TOEGANGSPOORT VAN HET BEGIJNHOF VAN TURNHOUT

Momenteel is men gestart met de restauratie van de ingangspoort van het begijnhof. Het is wellicht het nu geschikte moment om in ons tijdschrift iets te schrijven over deze poort en vooral over het steenhouwersmerk dat in de poort staat. Wellicht lopen velen eraan voorbij zonder het op te merken. Het staat op de rechterpoortstijl, ongeveer op 1,90 meter hoogte. Het is het moment om bij de restauratie ook oog te hebben voor dit merkteken en te zorgen dat het weer 300 jaar te zien zal zijn!

Iedereen kent de monumentale toegangspoort tot het begijnhof van Turnhout, maar wanneer die precies is gebouwd, blijft een raadsel, want de bronnen spreken elkaar tegen.

Wanneer is deze poort gebouwd?

Daar ik geen echte archiefbronnen hierover kon vinden, heb ik eerst nagegaan wat ik in de lectuur over het begijnhof hierover kon vinden. Het oudste werk dat ik vond¹ en dat hierover iets vermeldde, is dat van kanunnik J.E. Jansen uit 1905: “zou de grote poort ook niet uit die tijd dateren, circa 1683”. Er wordt geen bron aangegeven voor die datum. Dan vond ik in het

¹ J.E. Jansen: *Turnhout in het verleden en heden*, eerste deel, druk: Joseph Splichal, 1905, blz. 273

volgende werk², weerom door kanunnik Jansen geschreven in 1947, dat de poort “waarschijnlijk op het einde van de 17de eeuw gebouwd is”, andermaal zonder verdere bronvermelding. In 1949 schrijft architect Jozef Schellekens³: “Honderd jaar na de bouw van de thans nog overgebleven woningen werd de Begijnhofpoort gebouwd (omstreeks 1768).” Hij vermeldt echter ook geen bron.

In het werk van Jaak Jansen,⁴ geschreven in 1988, vind ik de volgende tekst: “Portaal en Poortgebouw. Monumentaal gebouw met bovenverdieping, opgericht in classicistische stijl. Het is gedateerd 1700 door een chronogram boven de dubbele poort: S BEGGA/MATER CONDECORATA. Het jaartal 1768 vooraan verwijst naar de plaatsing van het beeld van de H. Begga. Op het gebouw werd het steenkappersmerk van Jan Monnoye aangetroffen; het poortgebouw werd opgetrokken in witte zandsteen en baksteen.” Hij verwijst als bron naar het boek van Jozef Schellekens uit 1949: E.H. Frickel (begijnhofpastoor); artikel in: *De Toerist*, 1967, blz. 554; en drie werken van Harry de Kok (1973, 1980, 1986).

In een ander boek, dat bestempeld wordt als “De Bijbel” van de architectuur in Turnhout en dat dateert van 1997⁵, wordt het poortgebouw uitvoerig beschreven. Men vermeldt: “opgetrokken in 1700” en verwijst daarvoor naar het chronogram: S. Begga/Mater ConDeCorata.(M = 1000 + C = 100 + D = 500 + C = 100). Men vermeldt ook dat een steenhouwersmerk op de poort staat van de familie Monnoye, te situeren tussen 1620 en 1773. Als bron verwijst men naar een artikel in het jaarboek 1986 van Taxandria.

Uiteraard zocht ik ook op wat er over het poortgebouw vermeld staat in het boek van Hugo Vanden Bossche.⁶ Daarin wordt vermeld dat het poortgebouw in 1700 af was en dat op de rechterstijl van de poortomlijsting het steenhouwersmerk van de familie Monnoye, te situeren tussen 1620 en 1773, staat. De referentie die daarbij vermeld wordt, is het boek van Jaak Jansen (referentie 4).

Dan zocht ik het artikel op in het jaarboek 1986 van Taxandria.⁷ Harry vertelt hier uitvoerig waarom hij als bouwperiode 1700 opgeeft. Ik geef kort de voornaamste elementen uit dit artikel weer: “Soms lijkt men ziende blind. Informatie die zij het via een ongewone bron voor het grijpen ligt, blijft ongebruikt.” Hij verwijst hier duidelijk naar het chronogram. Hij geeft echter ook aan dat er zeer weinig te vinden is in archieven over die bouwperiode. “Vlak voor de (voormalige) kerk lag de toegangspoort, waarvan we eigenlijk nauwelijks iets wisten. Wel was bekend dat men het begijnhof via een bruggetje moest betreden. Er waren ook twee zeer

² J.E. Jansen: *Gids voor de bezoekers der stad Turnhout en omstreken*, druk: Van Mierlo-Proost, 1947, blz. 148

³ J. Schellekens: *Turnhout, de hoofdstad van de Kempen*, Heemschutserie, Deel 66, 1949

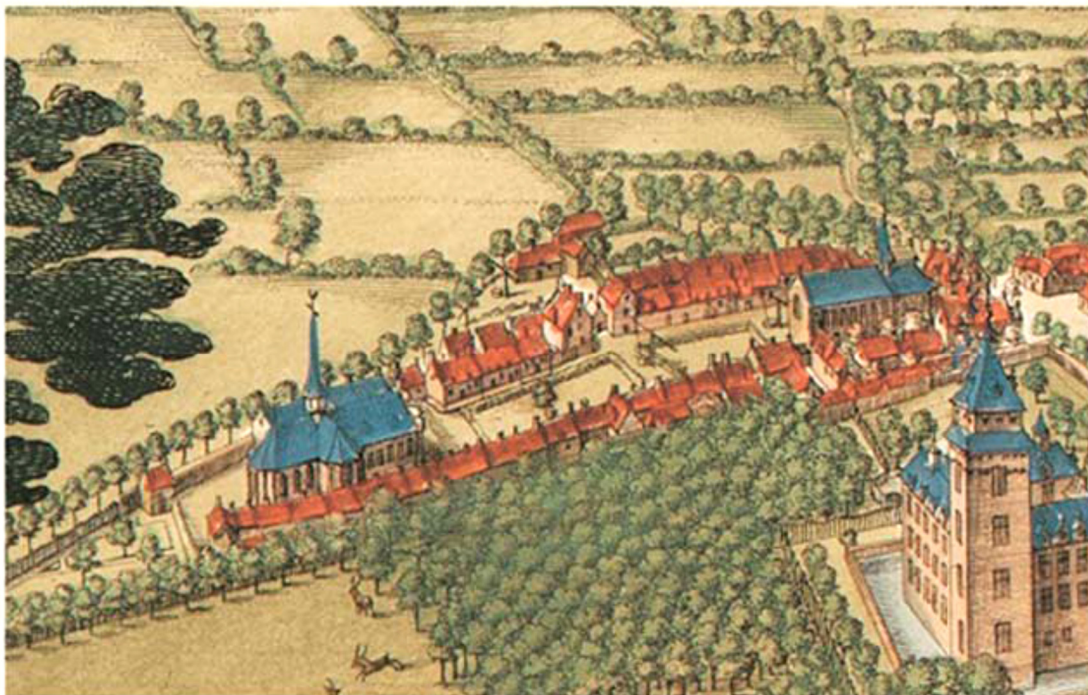
⁴ J.E. Jansen: *Het kunstpatrimonium van het begijnhof te Turnhout*, Ministerie van Onderwijs, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel, 1988, blz. 27

⁵ *Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Deel 14n 1*, Provincie Antwerpen, Arrondissement Turnhout, Kanton Turnhout, druk: Brepols, Turnhout, 1997, blz. 143-144

⁶ H. Vanden Bossche: *Begijnen, begijnhoven en het begijnhof van Turnhout*, druk: Brepols, 2013, blz. 117

⁷ H. de Kok: *Taxandria*, jaarboek 1986, *De ingangspoorten van het Turnhoutse begijnhof (1700)*, blz. 123-125

schematische afbeeldingen van die toegangspoort bewaard op de gravure van Vorsterman (circa 1666) en op een getekend plan uit 1642.”

Detail uit de bekende gravure van Vorsterman (1667), met de afbeelding van het begijnhof.

Maar de gravure van Vorsterman is gemaakt circa 1662-1666 en op dat ogenblik was het nog het oude poortgebouw. En ook op het plan uit 1642 staat de oude poort en dat plan is slechts heel schematisch opgemaakt. Dus deze beide afbeeldingen kunnen ons niets bijbrengen. Harry vervolgt: *“Wat er ook van zij, op een bepaald ogenblik werd de poort vervangen door de huidige. De meeste auteurs gaven van die vervanging geen datum. Soms waagde men zich wel aan een poging: bv. het einde van de 17de eeuw, 1720, de 18de eeuw...”* (maar in de vermelde werken vermeldt men nooit de bron waarom men die datum opgaf) *“Het vinden van een steenkappersmerk in de arduinen poortomlijsting was nog een bijkomende aanduiding. Het merkteken was het steenkappersmerk van de familie Monnoye, waarvan tot nog toe vier en misschien wel vijf groevemeesters zijn geïdentificeerd en dit vanaf ongeveer 1620 tot en met 1773.”*⁸ Tot nog toe dachten wij dat het werk betrof van Jean Monnoye, die in 1724 stierf.⁹ In de archieven van het bisdom tenslotte vonden we eindelijk de exacte aanduiding.”

“Op 19 januari 1700 vroegen de pastoor Van Cantelbeeck en de meesteressen Elisabeth Mallants, Catharina Amsens en Cecilia Claessens van het begijnhof van Turnhout, vermits

⁸ Brief van R. Adriaenssens van 12 november 1986. Hij verwijst naar het steenkappersmerk van Monnoye op de kerkdeur van de huidige Begijnhofkerk, alsook op het steenkappersmerk van de familie Van Reck.

⁹ H. de Kok: *Gids voor het oude Turnhout & omgeving*, Deel 1, druk: Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1980, blz. 52, poort gekapt door Jean Monnoye op basis van het steenhoudersmerk, gestorven in 1724.

“ze genoodzaekt zijn te bouwen een nieuwe poorte voor het Begijnhof”, om tot die bouw 4000 gulden te mogen opnemen tot last van het begijnhof. Op 20 januari 1700 kwam de toestemming van het bisdom na advies van de provisor van het begijnhof.¹⁰ 4000 gulden is een redelijk groot bedrag en daarvoor maakt hij de vergelijking met twee andere verkopen. Het Jordaenshuis in Antwerpen werd in 1708 verkocht voor 16.500 gulden en de “sauvegarde” (vrijgeleide) die Beerse en Vosselaar in de periode van de Spaanse Successieoorlog moesten betalen, bedroeg 2500 gulden. Het artikel gaat nog verder in op enkele andere zaken die men in het bisdomarchief gevonden had over het begijnhof.

Zoals in een ander artikel over de begijnhofpoort in dit nummer te lezen is, maakte “Erfgoed en Visie” het restauratiedossier voor het poortgebouw op. De werken zijn nu volop aan de gang en half 2025 zou het volledig gerenoveerde poortgebouw klaar moeten zijn. In het restauratiedossier wordt het jaartal 1705 als datum voor het nieuwe poortgebouw vermeld. Deze informatie is gebaseerd op het Beheersplan dat ARAT opmaakte en vrijgaf in april 2014¹¹. In deze uitvoerige studie (756 blz.!) vermelden zij driemaal als datum voor de oprichting van het poortgebouw het jaartal 1705 (op blz. 99, 310 en 705). Ik citeer even wat er op blz. 705 staat: *“De begijnhoven waren vroeger enkel toegankelijk via een centraal poortgebouw. Het poortgebouw had een belangrijke representatieve functie en in tegenstelling tot de woningen, die meestal in een eenvoudige, traditionele stijl werden opgebouwd, zijn de poortgebouwen bijna altijd een uiting van de heersende architecturale trends. Het poortgebouw van het begijnhof van Turnhout dateert uit 1705 en is opgebouwd in een strenge, vroegclassicistische stijl. De doorgang maakt deel uit van een groter gebouw, dat waarschijnlijk dienst deed als woning van de portierster. Die stond in voor het openen en sluiten van de poort op de voorziene tijdstippen, het ontvangen van de gasten, het controleren van de bezoekers en het verdelen van aalmoezen en proviand aan de armen uit de buurt.”* Jammer genoeg vermelden de samenstellers van het plan nergens in hun rapport waar ze dat jaartal 1705 gevonden hebben. Maar het lijkt wel aannemelijk, als men in de budgetten begin 1700 voorzag dat het gebouw enkele jaren later klaar zou komen. 1705 lijkt dan ook een aannemelijk jaartal.

Wat zijn steenhouwersmerktekens?

In oktober 2022 had ik de kans om in Leuven een studiedag te volgen die geleid werd door Prof. Dr. Sc. Frans Doperé, Ph.D. Research Fellow Ancient & Medieval Architecture and Stone Technology, Research Group Archaeology, KU Leuven. Frans Doperé specialiseerde zich in de analyse van middeleeuwse bouwverven en ontdekte heel wat gegevens over dateringsmethoden voor middeleeuwse gebouwen, steunend op de waarneming van de sporen van de steenbewerking. Ik sprak met hem over het steenhouwersmerkteken op de inkompoort en wisselde mails met hem hierover na de studiedag.

Er zijn veel verschillende “steenmerken” te vinden op stenen van oude gebouwen, als men er gericht naar op zoek gaat. De steenhouwers brachten ze aan om diverse redenen:

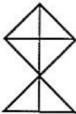
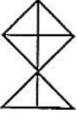
¹⁰ Archief van het Bisdom Antwerpen, Acta en Briefwisseling van de bisschoppen A21, 1699-1709, f. 27

¹¹ Beheersplan ARAT, april 2014

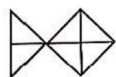
- *Identiteitsmerken*: men bracht die bijvoorbeeld aan om alleen de stenen te betalen die goed gemaakt waren, daarom moest men zien wie de stenen bewerkt had. Soms was het het teken van de groeve vanwaar de stenen kwamen. Soms was het het teken van de groevemeester. En soms was het het teken van de steenhouwer die een complete poort had gemaakt.
- *Technische kenmerken*: men bracht ook soms kentekens aan op de stenen om aan te duiden welke stenen naast elkaar moesten worden geplaatst, een kenmerk om aan te duiden welke hoogte stenen hadden enz.

Het bekendst bij het grote publiek zijn de kenmerken op poortomlijstingen en die gaven aan wie de steenhouwer was. Hij mocht dit merkteken op een zichtbare plaats aanbrengen, een soort logo als “reclame” voor zijn werk. Men kan dit bijvoorbeeld vergelijken met de typische ster die men op alle Mercedes-auto’s ziet. Men hoeft er geen naam meer bij te zetten, iedereen herkent deze auto als een Mercedes. Zo kende men meteen ook de naam van de steenhouwer via zijn merkteken!

Prof. Doperé vermeldde ook het boek van J.L. Van Belle, *Dictionnaire des signes lapidaires. Belgique et Nord de la France*, 1984. Daarin was meer informatie te vinden, maar het boek kon ik niet meer vinden. Gelukkig was er een nieuwe, recentere publicatie verschenen.¹²¹³ Dit boek bevat een uitgebreide lijst met *Marques de Maîtres de Carrière Belges, XVIe- XIXe Siècle*. Op de bladzijden 112 en 113 zijn de merktekens van de familie Monnoye terug te vinden, met wat aanvullende informatie (zie afbeeldingen hieronder).

MONNOYE Famille	XVIII ^e s.			
MONNOYE François	1638-1717		MONNOYE Mathias	1702-1774
MONNOYE Jean-François	1674-1729		MONNOYE Nicolas	?-1657
				

Hier vermeldt men dus dat de familie Monnoye gedurende de hele 18de eeuw het merkteken

gebruikte. Dat is ook het merkteken dat op de poort van het begijnhof te vinden is. Wanneer we kijken naar de namen van de individuele steenhouwers, zien we de volgende namen:

- François Monnoye: 1638-1717
- Jean-François Monnoye: 1674-1729
- Mathias Monnoye: 1702-1774
- Nicolas Monnoye: ?- 1657

¹² Jean-Louis Van Belle: *Pour comprendre les signes lapidaires*, Editions Safran, 2022

Deze familie had haar steengroeve in Arduennes¹⁴, dus de blauwe hardsteen die in Turnhout gebruikt is, komt uit deze Waalse groeve. Welke steenhouwer zou nu deze toegangspoort gemaakt hebben? Begin 1700 vraagt men de 4000 gulden vrij te maken om het poortgebouw te bouwen (ref. nr. 7). Als het nieuwe poortgebouw klaar was in 1705, zal het waarschijnlijk Jean-François geweest zijn die het gemaakt heeft. In alle voorgaande werken geeft men de naam Jean aan, maar er is geen Jean, wel iemand met de naam Jean-François. Hopelijk zijn we hiermee iets dichterbij gekomen bij het antwoord op de vraag: wie bouwde de toegangspoort van het Turnhoutse begijnhof?

Nog meer steenhouwersmerken in het begijnhof?

Zoals ik in dit artikel reeds aangaf, schrijft R. Adriaensen in een brief (zie referentie 8) dat er ook op omlijsting van de kerkdeur van de Heilig-Kruiskerk twee steenhouwersmerken staan:

- hetzelfde dat ook op de toegangspoort staat van Monnoye;
- het merkteken van de familie Van Reck. Hij verwijst hiervoor naar de publicatie van J.L. Van Belle, *Dictionnaire des signes lapidaires. Belgique et Nord de la France*, 1984, p. 525.

Bij mijn opleiding als gids heeft Johan Van Gorp, een van de eerste begijnhofgidsen, mij inderdaad een steenhouwersmerkteken getoond op de rechter deuromlijsting van de poort van de Heilig-Kruiskerk, namelijk dat van de familie Van Reck. Hij vertelde mij echter niet dat er nog een tweede merkteken te vinden was.

Stadsgids Jef Florizoone wijst de toehoorders op het steenhouwersmerkteken op de rechter deuromlijsting van de poort van de Heilig-Kruiskerk, namelijk dat van de familie Van Reck.

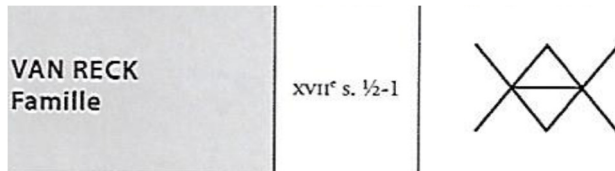
In de *Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed*¹⁵ vermeldt men ook: “Steenhouwersmerken van de familie Monnoye te situeren tussen 1620 en 1773 en van de familie Van Reck, circa 1665”.

¹⁴ Informatie van Prof. Doperé, die komt uit: *Signes lapidaires, Nouveau dictionnaire, Belgique et Nord de la France*, La Taille d’Aulme, Braine-le-Château/Artel s.c., Groupe Erasme, Louvain-la-Neuve, 1994, p. 21-22, Jean-Louis Van Belle

¹⁵ *Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Deel 14n 1, Provincie Antwerpen, Arrondissement Turnhout, Kanton Turnhout, druk: Brepols, Turnhout, 1997, blz. 145-146*

Het steenhouwersmerk van Van Reck is nog altijd te zien op de rechterstijl van de deuromlijsting, maar men moet heel goed kijken en er moet een goede lichtinval zijn. Het is wellicht hoog tijd om dit merkteken duidelijker zichtbaar te maken of binnen enkele jaren is het voorgoed verdwenen.

Uiteraard ging ik ook op zoek naar wie nu deze Van Reck is, in het boek *Marques de Maîtres de Carrière Belges, XVIe-XIXe Siècle*. Op bladzijde 115 vind ik de volgende informatie:

En dat is inderdaad het merkteken dat op de rechter deuromlijsting staat. De familie Van Reck heeft het gebruikt in de tweede helft van de 17de eeuw. Zij hadden hun groeve in Ecaussinnes (informatie via Prof. F. Doperé). Ook dit merkteken zou dringend moeten geconserveerd worden, omdat het nu al bijna niet meer te zien is.

Waar het merkteken van Monnoye staat, weet ik niet. Weet iemand hierover meer? Wij zijn alvast benieuwd. Bij een restauratie (in de nabije toekomst?) van de voorgevel/ornamenten van de voorgevel van de Heilig-Kruiskerk moet hier zeker naar worden gezocht en aandacht aan worden besteed.

Jef Florizoone